

TOKAT VE YÖRESİ AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR I

Ayşegül KUŞDEMİR*

Özet

Türk Dili Kurumu tarafından yayımlanmış olan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* Türkiye Türkçesi ağızlarından kelimelerin derlenmesiyle oluşmuş bir ağız sözlüğüdür. Zengin dil malzemesi içeren bu sözlüğün elbette eksiklikleri vardır. Bu eksikliği gidermek için araştırmacılar tarafından çeşitli katkı çalışmaları yapılmaktadır. Ayrıca kitle iletişim araçlarının insan hayatına girmesiyle birlikte ağızlardaki bazı kelimeler unutulmaya yüz tutmaktadır. Bu yüzden *Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan kelimelerin tespit edilerek sözlüğe ilave edilmesi gerekmektedir. Biz de bu amaçla Tokat ve yöresi ağzından derlenmiş, ancak *Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan ya da sözlükte yer alıp Tokat ağzında farklı anlam taşıyan kelime ve kelime gruplarını tespit edip sözlüğe katkıda bulunmak istedik. Çalışmada öncelikle *Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan kelimeler sözcük türlerine göre ayrılacak daha sonra da sözlükte yer alıp Tokat ve yöresinde farklı anlama gelen kelimelere yer verilecektir. Sözlükte yer almayan kelimelerin anlamı birer örnek cümle ile tanık gösterilerek pekiştirilecektir. Bunlar yapılırken de bölge ağzını daha iyi yansıması için transkripsiyon işaretleri kullanılacaktır. Söz konusu ağız malzemesi yöre insanından tarafımızca tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağızları, Tokat ağzı, Ağız Bilimi, Ağız Araştırmaları

FROM "TOKAT" AND ITS LOCATION TO “COMPILATION DICTIONARY” ADDITIVES I

Abstract

The “Compilation Dictionary” published by the Turkish Language Institution is an oral dictionary formed by the compilation of words from Turkish dialects of Turkey. This dictionary, which contains rich linguistic material, of course has its shortcomings. Various additive studies are conducted by researchers to address this deficiency. In addition, with the introduction of mass media into human life, the rich language material in the dialects faces oblivion. Therefore, the words that are not included in the Compilation Dictionary should be identified and added to the dictionary. For this purpose, we wanted to identify the words and groups of words that were compiled from the dialect of Tokat and its locality, but not included in the compilation dictionary, or which have different meaning in the dictionary and contribute to the dictionary. In the study, first the words that are not included in the Compilation Dictionary will be separated according to the word types and then the words that have different meaning in Tokat and its region will be included in the dictionary. The meaning of the words that are not included in the dictionary will be reinforced by showing witnesses with an example sentence. These are signs to better reflect the

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyatı Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: aysegul.kusdemir@amasya.edu.tr

various transcription of his dialect while it will be used. The dialect material in question has been determined by the local people.

Key Words: Compilation Dictionary, Turkey Turkish Dialects, Tokat Dialect, Dialectology, Dialect Researches .

Giriş

Ağız kavramı, Büyük Türkçe Sözlük'te "Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili" olarak tanımlanır (<http://www.tdk.gov.tr>; ET: 20.03.2020). Muharrem Ergin "ağız"ı, "Bir dilin bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalara verdiğimiz addır" olarak tanımlamıştır (Ergin, 2002:10). Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü adlı eserinde bu kavramı "Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri" olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 1992:4). Nurettin Demir de "ağız" teriminin türlü eserlerdeki tanımlarına değindikten sonra derli toplu tanımını şöyle yapmıştır: "Aynı kökten geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleri ile karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir" (Demir, 2002: 105-116).

Ağızların dil incelemelerindeki yeri çok önemlidir. Ağızlar, bünyelerinde sadece ses ve şekil farklılıkları barındırmayıp aynı zamanda zengin söz varlığını da barındıran konuşma biçimleridir. Maddi ve manevi kültür unsurlarımıza ait pek çok kelime derleme faaliyetleri sonucu ortaya çıkabilir.

Türk dünyasındaki ağız çalışmalarının Kaşgarlı Mahmud'la birlikte başladığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet tarihimizdeki ağız çalışmaları 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Sözlük mahiyetindeki derleme çalışmalarının ilki de "Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi" adlı dört ciltlik eserdir. 1700 sayfadan oluşan bu eser yaklaşık olarak 30.000 kelimeyi ihtiva eder. Daha sonra bu çalışma genişletilerek "Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü" adı altında 1963-1982 yılları arasında on iki cilt halinde yayımlanmıştır. Bugün bu sözlük genişletilmiş haliyle ve "Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü" adıyla internet ortamında yer almaktadır.

Anadolu ağızları çalışmalarında en kapsamlı ve temel kaynak Derleme Sözlüğü'dür. Ancak Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızları söz varlığını tam

olarak yansıtmada yetersizdir. Ağızlarımızda gün ışığına çıkmayı bekleyen birçok söz yer almaktadır. Derleme Sözlüğü'ndeki bu eksikliği gidermek adına birçok makale yazılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen veriler belirli aralıklarla sözlüğe dahil edilip, sözlük güncellenmektedir. Bu makale de bu eksikliği bir nebze olsun gidermek, Derleme Sözlüğü'ne katkı sağlamak amacıyla yazılmıştır.

Tokat, ülkemizin Orta Karadeniz bölgesinde yer alan; tarihi ve kültürel zenginlikleri ile dolu bir şehirdir. Tokat'ta göze çarpan bir başka husus da etnik yapıdır. Etnik yapının zenginliği yörenin dil özelliklerine de yansımıştır. Tokat ilinin ağız özellikleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Tokat'ın kendi memleketim olması ve yörenin ağız özelliklerine, söz varlığına vâkıf oluşum böyle bir çalışmayı ortaya koymamadaki başlıca sebeplerdendir.

Tokat ağızı Leyla Karahan'ın (2011:117) "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı çalışmasında Batı grubu ağızları içerisinde gösterilmektedir. Dokuz alt gruba ayrılan Batı grubu içerisinde de Tokat altıncı grupta yer almaktadır. Bu grupta Tokat ile birlikte Havza, Lâdik (Samsun), Amasya, Sivas (Şarkışla ve Gemerek hariç), Mesudiye (Ordu), Şebinkarahisar, Alucra (Giresun), Malatya merkez, Hekimhan, Arapgir ağızları da yer almaktadır.

Bu çalışmada derlenen sözler Tokat il merkezinden ve merkeze bağlı köylerden tespit edilmiştir. Çalışmada Tokat yöresinden derlenip Derleme Sözlüğü'nde yer almayan ve yer alsa da anlamı Tokat yöresinde farklı olan sözler yer alacaktır. "Derleme Sözlüğü'nde Yer Almayan Sözler" başlığı altında deyimler, beddualar, diğer söz grupları, adlar, sıfatlar, zarflar, fiiller, edatlar incelenmiştir. "Derleme Sözlüğü'nde Bulunup Verdiğimiz Anlamda Olmayan Sözler" başlığı altında ise deyimler, adlar, sıfatlar, zarflar, fiiller yer almaktadır. "Derleme Sözlüğü'nde Yer Almayan Sözler" başlığı altındaki her maddeye cümle örnekleri ile bir tanık gösterilmiştir. Bu tanıklar numaralandırılarak örnek cümlelerin yanında parantez içinde gösterilmiştir. Örnek cümleler verilirken yöre ağzının dil özellikleri dikkate alınmış, bazı özel transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır. "Derleme Sözlüğü'nde Bulunup Verdiğimiz Anlamda Olmayan Sözler" başlığı altındaki söz varlığına ise cümle örnekleri ile tanık göstermedik, buradaki sözlerin önce yörede ne anlama geldiği ardından da Derleme Sözlüğü'ndeki anlamları verilmiştir.

I. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözler

A. 1. Deyimler

âzi sarmağ: Yenilen şeyi beğenmek.(K 3)

"Dünkü dolmayı sevmedim, âzımı hiç sarmadı."

beli bıhını göpmağ: Çok yorulacak kadar iş yapmak.(K 4)

“Mutfağ pek pis idi, belim bîhınım göpdu.”

çarpana çalmaq: Çok yoğun olmak. (K 2)

“Āşama misafır gelecek, ölene ġadar çarpana çaldım.”

day durmaq: Emekleme döneminin sonunda olan bebeklerin kısa süreli ayakta durabilmeleri. (K 1)

“Çocū, yaşında day durmaya başladı.”

değ değ delisi étmek: Herhangi bir şeyi söyleye söyleye ortaya düşürmek, çok dillendirmek. (K 1)

“Onda ne var anam, ġızı değ değ delisi éttiler.”

duman attırmaq: Tüketmek, ortada bir şey bırakmamak. (K 5)

“Dolabdaki yağın dumanını attırmış, pilava ġoyacak yağ bırakmamış.”

ġaraltısı ġaybolmaq: Ortadan kalkmak. (K 6)

“ġalanı da yeyin de ġaraltısı ġaybolsun.”

ġođmuşluđ yapmaq: İki kişi arasında laf getirip götürmek. (K4)

“Arife bağ ġođmuşluđ yapma, başına iş çıhartacan!”

ġönü dönmeğ: Midesi bulanmak. (K 7)

“Çoğ yağlıydı, ġönüm döndü.”

đannim pannim etmeğ: Altını üstüne getirmek, darmadağın etmek. (K 2)

“Odaya bi girdim ki, đannim pannim etmişler.”

đersi çığmaq: Sinirlenmek. (K 8)

“Đersin çığdıysa, ġitme bi dağa!”

ikrağ gelmeğ: Bıkmak, usanmak. (K 1)

“Ona bunu söylemekten ikrağ geldi artık!”

ilmini almağ: Bir kişinin huyunu öğrenmek. (K 2)

“Onun artık ilmini aldım, bundan sonra oña ġöre davranırım.”

imürçükleri ġaynamaq: Kanı kaynamak. (K 4)

“Gelini çoğ seviyom, imürçüklerim ġaynıyo.”

ite dönmek: Çirkinleşip kötüleşmek. (K 1)

“Ölan ne olmuş öyle, nası zayıflamış, ite dönmüş.”

it osurduhça yalan söylemek: Çok sık yalan söylemek. (K 9)

“Onun hangi lafi doğru ki, it osurduhça yalan söylüyo.”

muqat olmaq: Sahip çıkmak, göz kulak olmak. (K 2)

“Āşama ğadar bu çocuhlara muqat ol.”

patramba ğoparmaq: Huzursuzluk çıkarmak. (K 2)

“Dúunde patramba ğoparınca, herkes dağıldı.”

sıtkı sıyırmak: Birini eskisi kadar sevmemek, ondan hoşlanmamak. (K 3)

“Bu yaptılılarından sōna ondan sıtkımı sıyırdım.”

tavuh dider gibi ditektmek: Parçalanmamış, dağıtılmamış hiçbir şey bırakmamak. (K 2)

“Kayıp bilezūmu bulmaq için evi tavuh dider gibi ditekttim.”

titirim çalmak: Çok üşümek. (K 4)

“Anam dün āşam dışarısı ne soğuħdu, dişlerimiz titirim çaldı.”

yēniceklik yapmak: Hafif meşrep olmak.(K 10)

“Ġıza dedim ki, yēniceklik yapma, hanım hanımcıħ otur!”

yüz yıkamak: Birinin kusurlarını örtmeye çalışmak. (K 1)

“Zaten oħa hiç laf dedirtmez, yüzünü yıkar.”

zopa çalmak: Dayak atmak. (K 7)

“Yaş odunu alacan, eşşá çalar gibi zopa çalacan.”

A.2. Beddualar

eşşek ğovalasın: Birini, bir şeyi yakınında istememek anlamında kullanılan bir beddua. (K 8)

“O işe bir daha girişmem, git anam, eşşek ğovalasın.”

ğara ğabarı gelesice: Ölmesini istemek anlamında kullanılan bir beddua. (K2)

“Ġara ğabarı gelesice, yēdi bitirdi ğızı.”

mayası ğuruyasıca: Soyun sopun kesilsin anlamında kullanılan beddua. (K9)

“Kópek hiç rahat duruyo mu, mayası ğuruyasıca hovardalıĥ peşinde.”

südüklüne daş durasıca: İşeyemeyesin anlamında kullanılan beddua. (K1)

“O ne fenadur biliyon mu? Südüklüne daş durasıca bilerek yapıyo anam.”

tahtaya gelesice: Ölmesini istemek anlamında kullanılan bir beddua. (K3)

“Tahtaya gelesice, herkesi yıldurdu. ”

A. 3. Diğer Söz Grupları

çödeli baba: Tahtarevalli. (K 7)

“Begüm ’ü çödeli babaya bindirdim, pek mutlu oldu.”

döke saça: Çok fazla. (K 1)

“Yetmez mi yavrum, döke saça yeter.”

ĝıçırdamaz ĝanı: 1.Tembel, işi ağır yapan kimse, 2. Hiçbir şeye aldırmayan kimse. (K10)

“Oña bir iş yapırdamazsın, ĝıçırdamaz ĝanıdır.”

lillim ağıllı: Akı bir karış havada. (K 5)

“Oña güven olmaz, lillim ağıllının biridir.”

papaz ĥarmanı: Daĝınık. (K 1)

“ Papaz ĥarmanı saçı bir türlü daranmıyor.”

B. Kelimeler

1. Adlar:

arsız eniş: Acem lalesi. (K 8)

“Arsız enişler bu sene erken açdı.”

beleş: Bedava, ücretsiz. (K 7)

“Otobüsler altmış beş yaş üstüne beleş oldündan çok ĝalabalıĥ.”

ciddirim: Çok çalışan, hızlı hareket eden kimse. (K 6)

“Ciddirimi görüyoñ mu,bir soluĥda getirdi.”

custa/custacı: Başkalarında eksiklik, kusur arayan. (K 5)

“Birağ şu custacıyı héri, işi gücü gusur aramağ.”

çar çaput: Paçavra. (K 2)

“Çekmecedén çar çaput ver de masayı sileyim.”

çatpat: Patlamış mısır. (K 7)

“Çocuğlara çatpat yap da yésinler.”

çilikli çavuş: Erkek gibi davranan, erkeklerin yapmaya cesaret edebileceği işleri yapan kadın. (K 4)

“Seher bu çilikli çavuş, ahlına gödünü yapar.”

dodalık: Çalıkuşu. (K 9)

“Dodalığ burda çoğ olur, nasıl da öter.”

elti eltiye küstü: Bir başörtüsü oyası örneğine verilen isim. (K 1)

“Bu yazmaya elti eltiye küstü yapsağ, rengi uyar mı?”

fodul: Kabarmamış ekmek. (K 6)

“Fodulu ver de tavuğlara vereyim.”

gafinge: Yenge. (K 6)

“Āşam emmimle gafingem bize gelecekler.”

ğangıl: Arkada kalan.

ğayduma: Kışın kabukları soyulduktan sonra karda kaydırılarak çekilen ağaç kütük. (K 8)

“Çocuğlar ğayduma ile bayır aşşā ğaydılar.”

geçez: Kavga, dövüş, arbede. (K 10)

“Anam_ onnarın geçezleri bitmez.”

ğındağ: Bilye. (K 7)

“Çocūken mağallede çoğ ğındağ oynardığ.”

ğiyılığ: Bayramlarda ya da özel günlerde giyilen, günlük giyilmeyen kıyafet. (K 1)

“Eskiden çoĥ üstümüz başımız olmazıdı, bi dene ğıyılıĥ olurdu.”

ğoba: Çocukların oyunda atış yaptıkları iri bilye. (K7)

“Çocükene çoĥ ğobamız olurdu.”

ğoĥmuřluĥ: Dedikoduculuk. (K2)

“şindi ğoĥmuřluĥ çıĥarma, işine baĥ.”

ğöddaş: Yakın arkadaş. (K8)

“Ĝöddařı ile sabaĥa ğadar geziyollar.”

ĥeĝ: Büyük sepet. (K1)

“Esgiden kilerde çoĥça ĥeĝlerümüz olurıdı, bazara onnan giderdük.”

ĥörçük: Her lafa atılan kişi. (K10)

“Anam bu ĥörçük ĥeç dillik vermiyo.”

ĥülefe: Bedava. (K9)

“Köy yerinde parayınan olmazıdı, ĥülefe alullar.”

partu: Saplı fırın temizleme bezi. (K6)

“Akmee büşüren ğadınnar partuyu eece yıĥallar.”

Türkan şoray kirpiĝi: Bir başörtüsü oyası örneĝine verilen isim. (K1)

“Yazmaya Türkan şoray kirpiĝi işleyecem.”

telpoş: Kulaklı bakır kap. (K5)

“Telpoşu sofraya getürmeden evvel ocān altını ğapat.”

uruplā: İki tenekelik ölçü birimi. (K7)

“Ĝıř gelmeden iki uruplā bulĝur alın diyölar.”

yörtmaç: Fırınlarda pişen yaĝlı, ince, cevizli, haşhaşlı ya da sade yapılan mayalı ekmek.(K8)

“Dúüne gelen misafiller için yörtmaç yapıyolarmış.”

zırana: Haylaz, yaramaz çocuk. (K10)

“Burda yatır var, zırana cocuĥları, yörümüyen cocuĥları neyi ğötürüyolar.”

zırrarı: Azgın kimse. (K8)

“Ne ğadar zırrarı var_ise hep ğovmuş, hiç kimse bilmeye nöldünü.”

2. Sıfatlar:

cindisiyah: Çok siyah, kapkara.(K9)

“Mezerin orda cindisiyah hıyalet bōyna önüne çıkardı, görenner ğaçardı.”

coloz: Karmakarışık. (K5)

“Bu iş çoğ coloz, ecük dīnendükden sōna yapallar.”

çıtlı: Kilitli.(K3)

“Bağçe ğapısı çıtlı oldūndan ğonşuya gedememiş.”

depesüz: Akılsız. (K3)

“Allān depesüzü nēdecen, heç uralı olma!”

döşürüksüz: Tertipsiz.(K1)

“Döşürüksüz, hamulları ğat ğat üsde ğoyamadı.”

fiştirik: Yerinde duramayan, hoppa. (K2)

“Dúunde fiştirik gelin yerinde heç duramadı.”

gercük: Saf, şaşkın. (K10)

“Ağlımızın erdünü annadıyōğ, bu gercük bizi dinnemiyo.”

ğoğuh: Dedikoducu . (K10)

“Bōyüklerimiz ğoğuh kimseyinen ğonşuluğ ètmen dellerdi. ”

ğonuşuğlu: Konuşkan. (K4)

“Esgiden ğadınnar bir eve toplanullardı, ğonuşuğlu ğadınnar mani söylellerdi onnara.”

ğüdümsüz: Geçimsiz. (K7)

“Allāh vermesin ğüdümsüz kişiyen geçim olmaz.”

lillim: Dağınık. (K4)

“Misafir geliyi demişler, ortalığ lillim, ecük düzeldin.”

mēlsüz: Beceriksiz.(K10)

“Ekinnerimizi biçer getürürdü \underline{k} , mēlsüz ğadınnar başlallardı sóylenmeye.”

pimpirik: Şüpheci, alingan.(K2)

“Ġız anam ne pimpiriksin, hēç bi şeye inanmıyon.”

sepelek: Tezcanlı. (K4)

“Zabaħa ğadar duramaz o, sepelek adam durur mu hēç.”

simece: Uyuşuk. (K10)

“Biz pancar söküyök, ūraşıyök, bŭday ekiyök, emmimin simece ğızı tallaya ekmá getiremiyo.”

sinikli: Sinsi. (K2)

“O ne sinikli yere baħan yŭrâ \underline{k} yaħandır.”

şabdur: Aceleci. (K7)

“Bu şabdur ōlan gene işi elüne yüzüne bulaşdıraca \underline{k} .”

şiberú \underline{k} : Şımarık. (K5)

“Ememin şiberú \underline{k} gelini yoĝ gelemiyom diye ğaber étmiş.”

yumuduħ: Şişman, tombul. (K2)

“Yumuduħ elleriyen bi güzel yuma \underline{k} yapar, aralarına ceviz ğor, hamulları açar.”

zırıldah: Çok ağlayan (bebek/çocuk). (K1)

“Dŏdŭndan beri böyle anam, böyle zırıldah bi çocuh görŭlmemişdir.”

3. Zarflar

dınnadah: Ansızın. (K7)

“Adamın ğalbi var_ımış āşamınan dınnadah gitmiş.”

dırdıħız: Sıkış tıkış. (K6)

“Ġızın çeyizini dırdıħız ğoymuşlar adam boyunca çuvala.”

dikin aşşā: Yukarıdan aşağıya. (K5)

“Araba dikin aşşā gitti.”

ħarraç: İlla. (K1)

“Ne inat çocuħ, ħarraç ben yapacam diyo.”

izibasa: Hemen. (K2)

“Oradan ārı izibasa geldiler.”

şipir şipir: Hızlı hızlı. (K8)

“Hadi yavrum şipir şipir iş gör.”

4. Fiiller:

alışlamak: Ateş yakmak. (K1)

“Semaveri yahdıħdan sōna, çıraları alışla.”

kellelenmek: Soğan ve sarımsağın baş tutması. (K2)

“Soğannar sıcaħda hep kellelenmiş, iyisi mi bāçeye gómek.”

dızdızlanmak: Huysuzlanmak. (K5)

“Bunun ğannı acıħmış ola, dızdızlanıp duruyo.”

dombalaħ dikmek: Takla atmak. (K8)

“Yavrum badalı görmedi, dombalaħ dikdi.”

hinno atmak: Coşmak, tepinmek. (K9)

“Ġız istemeye gidecēmizi duyunca, sevincinden hinno atdı.”

imdetmek: Anıştırmak. (K6)

“Öyle açıħdan deme, usulca imdet.”

işkillenmek: Şüphelenmek. (K5)

“Gendisi demedi ama, hep ondan işkillendim.”

kısdarlanmak / gısdallanmak: Sıkışmak. (K7)

“Çocuħ bilemedi, elini ğapıya kısdarladı.”

loc olmak: Islanmak. (K2)

“Anam yāmur bi indirdi, ğapıdakiler hep loc oldu.”

lülüşletmek: Büzmek. (K1)

“Yorganı dikerken āzını lülüştür de gölay dikesin.”

meletmek: Yalvartmak. (K8)

“Yavrum şunu meletme, ver ne istiyosa da sussun.”

siflenmek/ süflenmek: Zaman geçirmek, oyalanmak. (K10)

“Azcılı şurda siflensin, sōna yine işimize baharık.”

şıltaħlanmaħ: Yaranmak istemek. (K3)

“Görüyon mu bi nası da şıltaħlanıyo, işini bilir o.”

tirşetmek: Kumaşın yapısını, şeklini bozmak. (K4)

“İnne taħılınca başındaki yazma tirşedi.”

zerzelemek: Kapıyı kilitlemek. (K9)

“Ėapıyı zerzeleyip çıħ diye tembih etmiş.”

4. Edatlar:

tiydaħa: İşte, orada. (K8)

“Tiydaħa, evleri şu köşedeki olan.”

II. Derleme Sözlüğü’nde Bulunup Verdiğimiz Anlamda Olmayan Sözcükler

A. Deyimler

başını yēsın: Ölmek anlamında beddua amaçlı kullanılır.

(Krş DS 2, 560, Pahalanmak, fiyatı çok yükselmek.)

mırığı düşmek: Keyifsiz olmak, morali bozulmak.

(Krş DS 9, 3186, Gururunu, saygınlığını, gücünü kaybetmek.)

yüree Ėalkmaħ: Çok korkmak.

(Krş DS 11, 4332, 1. Coşkuya kapılmak, heyecanlanmak. 2. İĞrenmek, tiksilmek.)

B. Kelimeler

1. Adlar

aarluħ: Çehiz

(Krş. DS 1, 92, 1. Bütün ev eşyası, 2. Yaylaya çıkarılan bütün eşya.)

angıldağ: Manda, camız

(Krş. DS. 1, 262, Ahmak, sersem akılsız, dangalak, angut.)

cırgıt: Çelimsiz, zayıf, ufak tefek kişi.

(Krş. DS 3,928 , 1. Kara çekirge 2.Cırcır böceği.

comba: İri bilye.

(Krş. DS 3, 996, 1. İki ile dört yaş arasında erkek manda, 2. Yaşça büyük, vücutça küçük, biçimsiz manda, 3. Yiğit, güçlü kuvveti erkek çocuk)

çur: Oyun oynarken yapılan hamlede “bu sayılmaz” anlamında kullanılan sözcük.

(Krş. DS 3, 1305, 1. Kumarda kaybedene verilen son hak ve bir miktar para, 2. Bir çeşit oyun, 3.Sarışın, açık renkli, 4. Kapıp kaçma.)

duzsuzluk: Tatsız şakalar yapma.

(Krş. DS 4, 1615, Yavanlık, bencillik)

gugu: Çerez.

(Krş. DS 6, 2189, 1. Tavuk çağırma ünlemi, 2. Konuşma sırası, 3. Aptal.)

guguk: Fasülye tanesi.

(Krş. DS 6, 2189, 1. Kuğu kuşu, 2. Bir cins kır güvercini, 3. Kumru, 4. Çavuş güvercini, 5. Baykuş

gurğ: Aralık.

(Krş. DS 6, 2199, Kuluçka)

hetil: Katmer.

(Krş. DS 7, 2350, Örülürken duvar arasına konulan ağaç.)

kertük: Anüs, makat.

(Krş. DS 8, 2759, Kertik)

serpene: Kamelya, çiçeklik.

(Krş. DS 10, 3590, 1. Meyve ağaçlarına, üzüm çubuklarına dik durması ve sarılması için vurulan destek, dayak, 2. Dam saçağı, 3. Sert yelle savrulan yağmur, fırtına).

susa: Şose.

(Krş. DS 10, 3699, 1. Ağaçtan oyulmuş su kabı, ağaç maşrapa, 2. Sulu yiyecekleri yemek için yufka ekmekten koparılarak kaşık biçimi verilen lokma, 3. Değirmencilerin öğüttükleri tahıldan emekleri karşılığında pay almak için kullandıkları ölçek, 4. Kıldan yapılmış süt süzgeci, 5.a. Durgun, küskün, b. Sersem serseri).

terki: Kova .

(Krş. DS 10, 3891, 1. Atın arkası, 2. At vb. hayvanlara yüklenen eşya, yük).

yanqu: Acıma, yanma.

(Krş. DS 11, 4164, 1. Hastalık ateşi, 2. Yankı).

2. Sıfatlar

gacurga: Çok zayıf, cılız.

(Krş. DS 6, 1887, Eski, yıkılacak durumda olan şey).

hecin: Heybetli.

(Krş. nette Bir deve cinsi ancak pdf de yok).

köslü: Kilitli.

(Krş. DS 8, 2974, 1. Köstebek; DS 8, 2970 kös: 1.Sokak kapısının arkasına vurulan ağaç dayak, 2. Kapı mandalı, kapı sürgüsü, 3. Kalın tahta, kalas).

3. Zarflar

hebire: Az evvel, demin.

(Krş. DS 7, 2324, Ara vermeden, sürekli).

yekdiri yekdiri: Acele acele.

(Krş. DS 11, 4228, Topallaya topallaya).

4. Fiiller

cavratmaq: Bekletmek, eritmek.

(Krş. DS 3, sayfa no, 1. üzme, yalvartmak 2. gayrete getirmek).

dıngırdatmaq: Radyo, müzik aleti vs. çalmak.

(Krş 4, 1465, I. 1. Atlatmak, aldatmak. 2. Alay etmek, eğlenmek. II. Tıkırdatmak.

hımırdamak: Burnundan konuşmak.

(Krş. DS 7, s.n, alçak sesle konuşmak).

kesim kesmek: Düğünde kız ve oğlan tarafının alacağı eşyaları belirleyen anlaşma yapmak.

(Krş. DS 8, 2765, Düğün tarihini belirlemek, söz vermek).

zeklenmek: Taklit etmek.

(Krş. DS 11, 4357, Alay etmek).

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin hayatımızın her alanına girmesiyle birlikte ağızlardaki söz varlıklarının korunması güçleşmektedir. Ağızlar, hızla gelişen toplumda zamana karşı direnç göstermede zorlanmaktadır. Bunun için Türkiye Türkçesi ağızlarındaki keşfedilmemiş söz varlığının yeni araştırmalarla tespit edilip kayıt altına alınması gerekmektedir.

Topluma ait kültür değerlerinin ifadesi dil ile mümkündür. Özellikle ağızlardaki söz varlığı yöre insanının yaşantısını yansıtır. Dolayısıyla ağız araştırmaları yörenin kültür tarihini yansıtmaları bakımından da önem taşır.

Bu çalışmamızda sahada derleme, not alma yoluyla 134 söz varlığı unsuru Derleme Sözlüğü'ne katkıda bulunmak amacıyla sunulmuştur. Bunların büyük bir kısmını Derleme Sözlüğü'nde bulunmayanlar oluşturmaktadır. Çalışmada Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan söz varlığı sayısı 106'dır. Bunlardan 24'ü deyim, 5'i beddua, 5'i diğer söz grupları, 30'u ad, 20'si sıfat, 6'sı zarf, 5'i fiil, 1'i de edattan oluşmaktadır. Derleme Sözlüğü'nde bulunduğu halde Tokat'ta farklı anlamda kullanılan söz varlığı sayısı ise 28'dir. Bunlardan 3'ü deyim, 15'i ad, 3'ü sıfat, 2'si zarf, 5'i fiilden oluşmaktadır. Tokat ağzına ait söz varlığı derleme çalışmaları tarafımızdan devam etmektedir. Bu tür çalışmalar ile ağızlarımızın söz varlığını oluşturan Derleme Sözlüğü'nün daha da zenginleşeceğini düşünmekteyiz.

Araştırmada Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

◡: Ulama işareti

:İkiz ünlü işaretiú

ā: Normalden uzun a sesi

á: Yarı kalın, düz, geniş (a~e arası) ünlü

ē: Normalden uzun e sesi

è: Yarı geniş, düz, ince (e~i arası) ünlü
ī: Normalden uzun ı sesi
ō: Normalden uzun o sesi
ó: Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o~ö arası) ünlü
ō: Normalden uzun ö sesi
ú: Yarı kalın, yuvarlak, dar (u~ü arası) ünlü
ū: Normalden uzun ü sesi
ğ: Tonlu, orta damak g ünsüzü
ħ: Nefesli h ünsüzü
ħ: Tonsuz, orta damak, sızmalı h ünsüzü
ķ: Tonsuz, orta damak, patlamalı k ünsüzü
ķ: Orta damak k ünsüzü
ñ: Damaklı geniz ünsüzü

Kısaltmalar

DS: Derleme Sözlüğü

ET: Erişim tarihi

K: Kaynak kişi

Krş.: Karşılığı

Kaynakça

CAFEROĞLU, Ahmet (1994). Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DEMİR, Necati (2006). Tokat İli Ve Yöresi Ağızları. Ankara: Gazi Kitabevi.

DEMİR, Nurettin (2002). Ağız Terimi Üzerine. Türkbilig, S.4, s.105-116.

ERGİN, Muharrem (2002). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

KARAHAN, Leyla (1996). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993) 12 Cilt, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (DS)

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (<http://tdkterim.gov.tr//ttas/>)

Kaynak Kişiler

- TİRYAKİ, Nazmiye. Çamlıbel Beldesi, Ev hanımı, Okuryazar, 69 yaş. (K1)
- TETİK, Arzu. Tokat Merkez, Ev hanımı, Ortaokul mezunu, 48 yaş. (K2)
- TETİK, Ahmet. Tokat Merkez, Üniversite mezunu, 55 yaş. (K3)
- YAZARER, Ayşe. Zile İlçesi, Ev hanımı, İlkokul mezunu, 70 yaş. (K4)
- ALKAN, Fadime. Çamlıbel Beldesi, Ev hanımı, İlkokul mezunu, 62 yaş. (K5)
- TİRYAKİ, Fadime. Büyükyıldız Köyü, Ev hanımı, İlkokul mezunu, 61 yaş. (K6)
- TİRYAKİ, Mehmet. Çamlıbel Köyü, İlkokul mezunu, 77 yaş. (K7)
- LEBLEBİCİ, Erhan. Tokat Merkez, Lise mezunu, 74 yaş. (K8)
- YAZARER, Abdullah. Tokat Merkez, Lise mezunu, 75 yaş. (K9)
- TİRYAKİ, Güler. Büyükyıldız Köyü, Ev hanımı, Okuryazar, 63 yaş. (K10)